

Sayı : 13

Sene : 1983 - 1987

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Prof. Dr. İBRAHİM KAFESOĞLU
HATIRA SAYISI

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL — 1987

BALKANLARDA RUS YAYILMASI, GAZİ OSMAN PAŞA VE PLEVNE MÜDÂFAASI

Mehmet Saray

Türk tarihinin en güçlü ve uzun ömürlü devletini kuran Osmanlı Türklerinin son iki asırda içine düştükleri krizli devrede yetiştirdiği en büyük kumandanlardan biri de Gazi Osman Paşa olmuştur. Osman Paşa, Ruslara karşı Plevne'de yaptığı şanlı müdâfaa ile bütün Avrupa devletlerinin «hasta adam» gözüyle baktığı Osmanlı Türkiyesinin şerefini kurtaran büyük asker olarak dikkatleri üzerine çekmiştir.

Osman Paşa'yı ve Plevne müdâfaasını anlayabilmek için önce şu soruların açıklığa kavuşması gerekmektedir: Plevne müdâfaasını ve Osman Paşa'yı ortaya çıkaran ve «93 Harbi» olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı nasıl başlamıştı? Sebepleri ne, ve tahrikçileri kimler idi? Hiç şüphesiz, bu soruların cevabı gayet açık ve kesindir: Harbin başlamasına sebep olanlar Rusya'nın başındaki Çarlık hükümetleri ile onların emrinde çalışan Pan-Slavist gruplar. Bu hususu bugüne kadar yapılan araştırmalar ve neşredilen vesikalar ortaya koymuş bulunmaktadır. Bu açıklamadan sonra ortaya şu sorular çıkıyor: Rusya'yı idâre eden Çarlık hükümetleri niçin Osmanlılar aleyhinde devamlı olarak genişlemeye çalışmışlardır? Rusya'nın bu yayılmasında Pan-Slavist grupların ve Pan-Slavizm cereyanının rolleri ne olmuştur?

Bu ve benzer soruların cevaplarını araştırmadan önce, Türklerin tâkip ettikleri siyâset üzerinde kısaca durmak zarureti vardır: Türklerin, milletler ve devletler-arası münasebetlerde tutumları ne idi? Hangi ölçülere göre hareket ediyorlardı? Türk tarihi tedkik edildiğinde, Asya'da kurulan Türk devletlerinde ve bilhassa Osmanlı devletinde, milletler ve devletler-arası münasebetlerde hiçbir zaman

hukuktan ayrılmadığı görülür. Yani, milletler ve devletler-arası hukukî andlaşmaları çığneyen taraf Türkler olmamıştır. Türklerin, kendileriyle komşu olan milletlerin hukukî andlaşmaları bozmaları üzerine harekete geçtiğini veya geçmek mecburiyetinde kaldığını görmekteyiz. Bu tutumlarıyla Türklerin, milletler ve devletler-arası hukukun gelişmesinde büyük ve şerefli payları olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Bu durum karşısında Rusların, Türk ülkeleri aleyhinde yayılmalarını, özetle, şu sebeplere dayanarak izah etmek mümkündür.

Moskova Prensiği önderliğinde birliğini kurmuş olan Rusların, 1480'de Altın Orda Hanlığı'nın yıkılmasından sonra, kendi yarattıkları harp bahaneleri ile, 1552'de Kazan ve 1556'da da Astrahan Hanlıklarını işgal ederek güney ve güney-doğu istikametinde yayılmak için önemli köprü başlarını ele geçirdiklerini görmekteyiz.

Rusların, Türk-İslâm dünyası aleyhinde giriştiği bu yayılmayı durdurmak için Osmanlı devleti, 1569'da Don ile Volga nehirleri arasında bir kanal açmak teşebbüsünde bulunmuş ise de, bâzı güçlükler yüzünden, bu projeyi tahakkuk ettirememiştir. Osmanlı devletinin kanal projesinden vazgeçmesi üzerine Ruslar, bilhassa Türkistan cihetinde, ilerlemelerine adım adım devam etmişlerdir¹.

Bu arada, Osmanlı devletinin XVII. asırda sosyal bünyesinde meydana gelen aksaklıkları bir türlü düzeltememesi ve aynı asrın sonlarında Avusturyalıların, hukukî andlaşmaları ihlâl etmesiyle tertip edilen II. Viyana seferinden başarısız dönmesi, Rusların, bu defa doğrudan doğruya Osmanlı devleti aleyhinde harekete geçmelerine fırsat vermiştir. Bilhassa o devirde Rusya'nın başındaki «Deli Petro» namıyla mâruf Büyük Petro'nun, ordusunu ve ülkesini Avrupaî bir şekilde tanzim etmesiyle daha iyi duruma gelen Ruslar, açıktan açığa Türkiye aleyhinde genişlemeye başlamışlardır². Rusların, milletler ve devletler-arası hukuku hiçe sayarak yürüttüğü bu siyasetine 1711'de Prut'da bir ara dur denebilmiş ise de, Osmanlı

1 Bu hususta tafsilâtlı bilgi için bk., M. Saray, «Rusya'nın Asya'da Yayılması», *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10-11 (1981), s. 279-302.

2 Petro zamanında Rusya'da yapılan yenilikler, bilhassa ordunun ıslahı ve yeniden organize edilmesi hakkında tafsilâtlı bilgi için bk. V. Klyuçevskiy, *Peter the Great*, İng. terc., London, 1965, s. 77-115, 181-213; B.H. Sumner, *Peter the Great and the Emergence of Russia*, London, 1950, s. 151-170.

devletinin askerî ve mâlî durumunun kötüye gitmesi yüzünden, Rus yayılması, bilhassa Büyük Petro'nun tespit ettiği plân çerçevesinde, devam etmiştir³.

Bu yıllarda Rusya, daha da modernleşip kuvvetlenerek Osmanlı üzerine gelirken, İstanbul'da devleti idâre edenlerin ihtiyaç duyulan sâhalarda ıslâhat yapacağı yerde, Avrupa'da statuko'nun muhafazasına yönelik politika tâkibine devam etmeleri, devletin büyük felâketlere sürüklenmesine sebep olmuştur. 1768'de devletler-arası hukuku hiçe sayan Rusya ile Avusturya'nın Lehistan (Polonya)'ı paylaşmaya kalkışmaları Osmanlı devletinin müdahalesini gerektirmiş, bu ise, Devlet-i aliyye'nin büyük kayıplara uğramasına yol açmış ve neticede İstanbul hükûmeti, 1774'de «Küçük Kaynarca» andlaşması gibi ağır şartları havi bir muahedeyi imzalamak mecburiyetinde kalmıştır. Bu andlaşma ile Osmanlı devletinin uğradığı en ağır kayıpların başında, Kırım'ın elden çıkması geliyordu⁴. Zira, Ruslar, bir müddet sonra, 1783'de, Kırım'ı resmen işgal etmiş ve Osmanlı devletini doğrudan doğruya tehdit eder hâle gelmiştir. Osmanlı devleti bu büyük kaybını telâfi edemediği gibi, XIX. asrın başlarında, komşusu İran ile birlikte Rusya'ya yeniden mağlûp olunca Kafkasya da Rus kontrolüne geçmiştir.

Rusların, Kırım ve Kafkasları işgal etmeleri üzerine, Osmanlı devleti, kuzey-doğusundan kuzey-batısına kadar uzanan geniş bir cepheden tehdit altına girmiştir. Zira Ruslar, bu işgalleri ile tatmin olmamışlar ve devamlı olarak Osmanlı devleti aleyhinde bulunarak, Balkanlarda Yunanlıları ve Sırpıları isyan etmeğe teşvik etmiştir. Bununla da yetinmeyen Ruslar, Osmanlı devletine karşı harp de ilân etmişlerdir⁵. Fakat bu arada, Osmanlı devletinde yeni bir buhranın başlamasına sebep olan Mehmed Ali Paşa hâdisesine Batılıların, bilhassa Fransızlarla İngilizlerin destek olduklarını gören Ruslar, hemen taktik değiştirerek Osmanlı devletine dostluk elini uzatmışlar-

3 Petro devrinde Rusya'nın Türkiye aleyhindeki genişlemesi, neşre hazırladığımız «Petro'nun Osmanlı Siyaseti» adlı eserde etraflıca izah edilmiştir.

4 M.S. Anderson, *The Eastern Question, 1774-1923*, London, 1966, s. 1-12; B. Jelaviç, *Petersburg and Moscow*, London, 1974, s. 18-22.

5 W.M. Gewehr, *The Rise of Nationalism in the Balkans, 1800-1930*, Hamden-Connecticut, 1967, 10-28;Tafsilatlı bilgi için bk., Anderson, *The Eastern Question*, s. 53-76 ve H. Seton-Watson, *The Russian Empire, 1801-1917*, Oxford, 1967, s. 297-302.

dır. Rusların maksadı, Mehmed Ali Paşa idâresinde kalan ve hıristiyanlarca «Kutsal Yerler» olarak bilinen Kudüs ve çevresinin Fransız ve İngiliz nüfuzuna girmesine mâni olmaktı. Mehmed Ali Paşa krizden dolayı büyük bir sarsıntı geçiren Osmanlı devleti «suya düşen yılanı sarılır» kabilinden ezeli düşmanı Rusya'nın yardım teklifini kabûl etmek mecburiyetinde kalmıştır⁶. Hattâ bu Osmanlı-Rus yakınlaşması, Mehmed Ali Paşa meselesinin hallinden sonra imzalanan ve Rusların Boğazlardan serbest geçiş hakkı tanıyan bir dostluk andlaşması ile daha da ileri götürülmüştür. Bu andlaşma ile Rus nüfuzunun Osmanlı devleti üzerinde artmasından endişelenen Batılı devletler 1841'de Boğazlar için yeni bir hareket tarzı tesbit ederek Türkiye'deki Rus etkisini azaltmak ihtiyacını duydular. Bu müdahaleden hoşlanmayan Ruslar, Osmanlı devleti üzerindeki emellerini tek başlarına gerçekleştirmeye karar verdiler. Ancak daha önce Osmanlı devletini «hasta adam» ilân ederek Batılı büyük devletlere bu hasta adamın mirasını paylaşmayı teklif ettiler. Teklif kabul edilmeyince de Osmanlı devletine karşı savaş açtılar.

Rusların, Avrupa ile Orta-Doğu'daki cür'etkâr politikalarından memnun olmayan ve Osmanlı devletinin Rus nüfuzuna düşmesini kendi menfaatleri için zararlı gören İngiltere ve Fransa, Rusya'ya karşı Türkiye'nin yanında yer aldılar. 1853'den 1856'ya kadar devam eden ve «Kırım Harbi» olarak tarihe geçen mücadelede Ruslar büyük bir yenilgiye uğradılar. Bu hâdiseden sonra Osmanlı devleti, Avrupa bütünlüğü içinde yer alan bir devlet muamelesi görmeğe başladı. Bu arada, Osmanlı hükûmetinin «Islahat Fermanı»nı ilân etmesi, Rusya'nın Balkanlara müdahale imkânını kaldıracağı düşüncesiyle Avrupa devletlerince gayet iyi karşılandı.

Fakat, Kırım mağlûbiyetinden sonra Ruslar, askerî, iktisadî ve eğitim sâhalarında bir seri reformlar yaparak yeniden Türk ülkeleri aleyhine yayılmaya başlamıştır⁷. Bu yayılmayı Ruslar, Avrupalılar-

6 M. Saray, *Rusya'nın Türk İllerinde Yayılması*, İstanbul, 1975, s. 122-131.

7 Saray, «Rusya'nın Asya'da Yayılması», *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı X-XI (1981), s. 295-96. Bu hususta geniş bilgi için bk., A.J. Rieber, (ed.), *The Politics of Autocracy. Letters of Aleksander II to Prince A.I. Baryatinskiy 1857-1864*. The Hague-Paris, 1966 ve F.A. Miller, *Dmitrii Milutin and the Reform era in Russia*, Vanderbilt Univ. Press, 1968.

dan çekindiği için önceleri güney-batı cihetlerinde değil, Türkistan istikametinde başlatmışlardır. Ruslar, yine milletler ve devletler-arası hukuku hiçe sayarak, 1864-1873 arasında Orta Asya'daki Hokand, Buhâra ve Hîve gibi müstakil küçük Türk devletlerini birer birer işgal etmişlerdir⁸. Bu arada, Avrupa'da vuku bulan gelişmeler ve bilhassa Alman ve İtalyan birliklerinin kurulması neticesinde ortaya çıkan yeni kuvvetler dengesinden fazlasiyle istifade eden Rusların, tekrar Osmanlı devleti aleyhinde faaliyete başladıkları görülüyor. Ne var ki, Ruslar, gerçek istilâ maksatlarını, Balkanlardaki Slav topluluklarının haklarını aramak ve korumak maksadına bağlamak suretiyle saklamaya çalışmışlardır.

Pan-Slavizm :

Burada, Slavcılık nedir, Pan-Slavizm (Slav birlikçiliği) ile Ruslar ne yapmak istemişlerdir? vb. gibi soruların açıklanması gerekmektedir. Türkiye'de az bilinen Rus yayılcılığının ve slav milliyetçiliğinin temel felsefesini teşkil eden Pan-Slavizm hakkında, kısa da olsa, bilgi vermek ve bu hususların tarihî gelişmelerini, 1877-78 Osmanlı-Rus harbinin başlamasındaki rolünü anlatmak zarûreti vardır.

Bütün Slav kavimlerini bir idâre altında toplama gayesini güden panslavizm hareketinin ilk müessir öncüleri Raguzalı (Dubrovnikli) şâir İvan Gunduliç (1588-1638) ile Hırvat asıllı Katolik papazı Yuriy Krijaniç (1618-1683)'dir⁹. Gunduliç, Leh kralının Türklere karşı 1673'de Hotin'de kazandığı başarıdan sonra yazdığı «destan» eserinde, Lehlilerin, Türk ve diğer milletlerin idâresindeki slavları kurtaracak ve bir araya toplayacak yegâne kuvvet olduğu fikrini orta-

8 Rusların Türkistanı işgalleri hakkında tafsilâtlı bilgiyi «*Rus yayılması esnasında Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları arasındaki siyasî münasebetler*» (İST. 1984) adlı eserimizden edinmek mümkün olacaktır.

9 Bu hususta maalesef yeterli ilmi araştırma yapılmamışsa da, rahmetli A.N. Kurat'ın *Türkiye ve Rusya*, (Ankara, 1970) adlı eseri ile «Panslavizm» adlı makalesini tamamlar mahiyette olmak üzere bk. H. Kohn, «*Pan-Slavizm ve Rus Milliyetçiliği*», A.O. Güner (terc. İstanbul, 1983); B. Şimşir, «*Rumeliden Türk Göçleri, II*», giriş kısmı, ve Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, İ. Miroğlu Sâdeleştirmesi, (İstanbul, 1982) ve tarafımızdan neşre hazırlanan «*İgnatiyev'in Hâtıraları*».

ya atan kimsedir. Krijaniç ise, bu işi ancak Rusya'nın yapabileceğini iddia etmiş ve hattâ ziyaretine gittiği Çar Aleksey Mihaloviç (1645-1676)'e şöyle telkinlerde bulunmuştu: «Ey haşmetli Çar cenapları, sen elinde Mûsâ'nın mûcize yaratan asâsını tutuyorsun ve bununla mûcize yaratmağa muktedirsin; sen tebaanın mutlak bir hükümdarısın ve dolayısıyla onlardan mutlak bir itaat görmekteisin. Sen, Tanrı'nın yardımıyla yalnız kendi devletini değil, diğer Slav ülkelerini de yükseltecek ve bu sâyede devamlı bir takdir ve takdis kazanacak durumdasın. Bütün Slav milletleri ancak sen, haşmetli Çar cenaplarmâ nazarlarını çevirmiş bulunuyorlar; dâima dağınık bir hâle getirilen çocuklara bir babanın yapacağı harekette bulun ve onları bir araya topla»¹⁰.

Bu iki Pan-Slavist, Slavların yalnız siyasî yönden değil, dil, tarih ve kültür birliği içinde olmaları yolunda da çalışmışlardır. Doğu-Avrupa Slavlarının bu hareketine Rus idârecileri, o devirde, pek ilgi göstermemişlerdir. Onlar, daha ziyade, Türkiye hakkındaki emelleri için Türk idâresindeki hristiyan tebaa arasında dinî propaganda yapma yolunu seçmişlerdir.

Pan-Slavizm hareketinin daha şuurlu olarak, XIX. asrın ilk yarısında, yine Batı Slavlarından J. Herkel tarafından başlatıldığını görüyoruz. Bu zat Lâtince kaleme aldığı ve «umumî Slav dili» ile ilgili bir eserinde, «Hakikî Pan-Slavizm» (Vernus Panslavismus) tâbirini, siyasî bir ıstılah olarak yaygınlaştırmağa muvaffak olmuştur¹¹. Herkel, edebî-ilmî panslavizm ile bütün Slav kavimlerinin büyük bir devlet hâlinde birleşmelerini gaye olarak almıştı. Herkel ve onun gibi daha bir çok Slovak edip ve düşünüre bu şuru veren ise, Alman âlimleri olmuştur. Bu Alman âlimlerin başında Slav dilini ve tarihini ilmî bir şekilde ele alan Göttingen Üniversitesinin meşhur profesörlerinden August Ludwig von Schlözer ile yine Slav sempati-zanlığı ile meşhur Alman filozofu Herder gelir¹². Çariçe II. Katerina devrinde bu çalışmalar ile Panslavizm hareketi, şuurlu olarak Slavlarca da benimsenmiştir. Herder, 1784'de yazdığı «İnsanlık Tarihine Dair İdeler» adlı eserinin «Slav kavimleri» başlığını taşıyan bölü-

10 A.N. Kurat, «Panslavizm», *Ank. Üniv. D.T.C. Fakültesi Dergisi*, XI/2-3-4 (1953), s. 245.

11 Kurat, *Panslavizm*, s. 242.

12 Kurat, *aynı makale*, s. 246-47.

münde, Slavların eskiden parlak bir tarihleri olduğunu ve gelecekte de bu kavimleri çok parlak bir istikbâlin beklediğini söylemesi, Slav aydınları tarafından hararetle karşılanmıştır. Bilhassa Çek ve Slovak âlimlerinin heyecanla benimsedikleri bu akımda, P. J. Şafarik «Slavların Menşei» hakkında bir eser neşrederek (1828) Slav millî şuurunun gelişmesine büyük tesir yapmıştır¹³. 1848 Mayısında Prag'da toplanan «Slav Kongresi»ne, ileri gelen Slav liderlerinin katılımıyla Slavların umumî meseleleri görüşülmüştür. Kongre delegeleri, hürriyet taraftarı olacaklarını ve demokratik prensiplere sadık kalacaklarını söyleyerek, Rus delegesi anarşist Bakunin'in oyunlarına kanmamış, istibdadın temsilcisi olan Çar I. Nikola Rusyasına herhangi bir şekilde bağlanmayı reddetmişlerdi. Fakat, tam bu sırada, Avusturya'ya karşı Slavların giriştiği ayaklanma hareketinin şiddetle bastırılması, Slavlar için bir hâmi aramak zarureti fikrini ortaya çıkarmış, sonunda, müstebit rejim temsilcisi olmasına rağmen, Rusya'nın himayesini kabûl mecburiyeti duyulmuştur¹⁴.

Siyasî bir hareket olarak Pan-Slavizm, Rusya'nın bu cereyanı kendi emperyalist maksatlarına âlet etmesiyle daha hızla yayıldı. Pan-Slavizm, daha sonra, bütün Slavları Ruslaştırmak, yâni Pan-Rusizm hâline dönüştü: Rusya'da Panslavizmin kuvvetli bir şekilde gelişmesi, 1725'de Şark İlimler Akademisi'nin kurulması ve 1755'de Moskova Üniversitesi'nin tesisi ile başlayan Rus dili ve tarihini öğrenme esnasında, Slav dilleri ve tarihlerine de geniş ilgi gösterilmesiyle olmuştur. Panslavizm'den Pan-Rusizme geçiş, o devrin meşhur şâirlerinden bilhassa Puşkin ve Tyütçev'in, «Bütün slav kavimlerinin Rus bayrağı altında toplanmaları gerektiğine» dair sözleri ile ortaya çıktığı gibi, bilâhure Khomyakov'un fikirlerinde en belirli hâle gelecek, Kireyevskiy tarafından da geniş bir şekilde işlenecektir¹⁵. Kırım Harbi esnasında bütün Avrupa'nın gösterdiği hasmâne hareket, Slavları -bilhassa tarihçi Pogodin (1800-1875)'in teşvikleriyle- birlik hâlinde toplanmağa hızla sürüklemiştir. Nihayet, 1857 de, yukarıda adları geçen zevatın da içinde bulunduğu aşırı Rus mil-

13 Kurat, aynı makale, s. 247; H. Kohn, *Pan-Slavism : Its History and Ideology*, New York, 1953, s. 6-13.

14 Kohn, *aynı eser*, s. 72-92.

15 Bu hususta tafsilatlı bilgi için bk., Kohn, *aynı eser*, s. 125-160.

liyetçilerinin kurduğu «Slav Yardım Cemiyeti» ile hareket, en yüksek noktasına varmıştır¹⁶.

Rusya'nın Slav dâvasını kendine maletmek üzere giriştiği bu faaliyetlere en büyük tepki Lehli'lerden gelmiş; Leh Slavistleri ile Rus Slavistleri arasında neşriyat yoluyla uzun tartışmalar cereyan etmiştir¹⁷. Fakat, Pogodin'in önderliğini yaptığı Rus Slavistleri, bütün bu tartışmalara rağmen, 1876 Mayısında Moskova'da tertip ettikleri «Rus Etnoğrafya Sergisi»nde diğer Slav temsilcilerini bir araya toplamaya muvaffak oldular. Lehlilerin [Polonyalıların] katılmadığı ve bütün masrafların Ruslarca karşılandığı bu sergiyi ziyaret vesilesiyle verilen yemek ve kabul resimlerinde bol bol Slav kardeşliğinden ve Slav birliğinden bahsedildi¹⁸. Yalnız, bu yakınlaşmada taraflar ayrı ayrı düşünceler taşıyorlardı. Ruslar, Slav birliğinin Rusya'nın önderliğinde kurulmasını ve birliğe Rus dili ile Rus kültürünün hâkim olmasını istiyorlardı. Bilhassa Osmanlı ve Avusturya imparatorlukları idaresinde yaşayan Slavların temsilcileri ise, Rusya'nın yardımı olmadan istiklâllerine kavuşamayacaklarını anladıkları için, önce Rus yardımı ile istiklâle kavuşup, sonra eşit şartlarla Slav birliğine girmeyi düşünüyorlardı¹⁹.

Kırım Harbi (1853-56) sırasında hemen hemen bütün Avrupa devletlerinin Rusya'ya karşı düşmanca bir vaziyet alması Rusya'da beklenmiyen bir gelişme idi. Neticede, Avrupa'nın düşmanlığı Rusya'da büyük bir tepki uyandırdı. Panslavizm cereyanı birdenbire alevlendi. Tanınmış tarihçi Pogodin, Avrupa devletlerinin, bilhassa Avusturya'nın Rusya'ya düşmanca hareket ettiğini, halbuki Rusya'nın 1848 ihtilâlleri esnasında Avusturya'ya yardımda bulunduğunu, bunun karşılığını Rusya'nın beklemesinin en tabii bir hakkı olduğunu söyleyerek bütün Slavları birleşmeğe dâvet eden yazılar yazmakta idi. Daha da ileri giden Pogodin, Osmanlı ve Avusturya imparatorluklarının harâbeleri üzerinde, merkezi İstanbul olmak üzere bir «Slav Devleti» kurulmasını ve bu devletin Rus himâyesi altına alınmasını teklif etmişti. Bu plân gerçekleştiği takdirde Bulgaristan, Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Hırvatistan, Dalmaçya, Slovenya, Bohemya,

16 Kurat, s. 256.

17 Kurat, s. 257-58.

18 Kohn, s. 178.

19 Kohn, s. 163-164.

Bukovina, Polonya ve Rusya'dan teşekkül edecek 80 milyonluk bir blok meydana gelecekti. Pogodin bu plân için şu meselelerin çözümlenmesini talep etmiştir :

1 — Türklerin Avrupa'dan atılması.

2 — Slavların derhal Türk ve diğer milletlerin hâkimiyetlerinden kurtarılması ve Slavlar sayesinde Avrupa'nın canlandırılması ve «gençleştirilmesi».

3 — Rusya'yı tarihî mukadderatının icabı olarak, Avrupa'da üstün bir duruma çıkarmak, emniyet ve şerefini korumak yolunda gerekli tedbirlerin alınması.

4 — İstanbul Patrikhanesinin mevkinin yükselterek Ortodoks kilisesine lâayık olduğu ehemmiyetin verilmesi²⁰.

Pogodin'in bu plânını Ruslar arasında umumiyetle büyük bir tesir yaptı ve tasvip edildi. Panslavizm'in maksatlarını bu kadar açık ve kat'î bir dille Pogodin'den önce kimse ifade etmemişti.

Bu arada, Almanya'da, büyük hamleler yapan German millî hareketi ve Sadova zaferinden sonra (1866) Prusya'nın Alman birliğine doğru sür'atle yaklaşması, Rum milliyetçilerini korkuya düşürmüştü. «German tehlikesi»ni karşılayabilmek maksadiyle, Katkov (1818-1887), «Rusya'da kuvvetli bir millî devletin, Rus milliyetçiliğinin» tam bir hâkimiyet elde etmesi gerektiği yolunda propaganda yapmakta idi. Bunun neticesi olarak Rusya'da yaşayan Rus olmayan milletlerin «Ruslaştırılmaları» bir program olarak ele alındı. Bilhassa Lehlilere karşı mücadele şiddetlendirildi. Yüzlerce Leh devlet ileri geleni, ruhâni lider ve münevveri Sibiryaya ve Kafkasyaya sürüldü²¹.

Artık Panslavizm, Rus milliyetçiliği şeklinde bütün Rusya'yı sarmış bulunuyordu. Pogodin'den de etkili olan tarihçi Danilevskiy (1822-1885)'nin önderliğinde bu ideolojik cereyan işlenmiş, gelecek için gerekli plânlar hazırlanmıştır. Önceleri çok iyi anlaşılmayan Danilevskiy'nin fikirleri, bilâhure Ruslar üzerinde çok büyük tesirler bırakmış, kitap halinde toplanan yazıları Panslavizmin ve Rus milliyetçiliğinin «İncil»i mahiyetini almıştır.

20 Kurat, s. 255.

21 Kohn, *Pan-Slavizm : Its History and Ideology*, s. 198 vd.

Danilevskiy'nin projesine göre kurulacak olan «Rus-Slav Birliği» Adriyatik denizinden Büyük Okyanusa, Buz Denizinden Adalar Denizine kadar uzanan sahayı içine alacaktı. German-Roman dünyasına karşı durmak mecburiyeti mevcut olduğundan, bütün Slav kavimleri Rusya'nın hâkimiyetini kabûl etmeli, buna göre de mezkûr sâha içinde şu devletler kurulmalı idi :

1 — Slav Birliğinin başında bulunacak olan Rusya Çarlığı (Galiçya, Bukovina'nın ve Macaristan'ın Rutenlerle meskûn kısmı dahil).

2 — Çek - Moravya - Slovakya devleti.

3 — Sırp - Hırvat - Slovan kiralığı.

4 — Bulgar kiralığı (Rumeli ve Makedonya dahil).

5 — Romanya (Boğdan ve Eflâk, Bukovina). Dobruca Rusya'ya verilecekti.

6 — Yunanistan (Rodos-Girit ve Kıbrıs dahil).

7 — Macaristan kiralığı (Ruslara ve Çeklere verilmeyen kısım).

8 — «İstanbul eyâleti» (Rumeli ve Anadolu yakası, Çanakkale boğazı, Gelibolu yarımadası ve Bozca-ada dahil).

Danilevskiy'nin tasarısına göre, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorluğu kalıntısı üzerinde birçok slav devleti kurulacak; bunların hepsi de Rus Çarı'nın idâresi altında olacaktı. Böylece Rusya, Boğazlara ve İstanbul'a hâkim olacak, böylece dünyanın en kudretli devleti mevkiine yükselecektir. Danilevskiy'nin bu projesi «Panslavizm»in siyasî alâmeti ve anayasası mahiyetini almış ve fırsat düştükçe bu tasarının gerçekleşmesi cihetine gidildiğini sonraki vak'alar göstermiştir²².

Fakat, Avrupa devletlerinden çekinen Ruslar, bu gayelerini hemen tahakkuk ettirememişler ve daha bir müddet için Türkistan istikametinde ilerlemeyi tercih etmişlerdir. Kont İgnatiyev başkanlığında Hîve ve Buhâra'ya 1858'de gönderilen bir heyet, bu zayıf ül-

22 Kurat, *Panslavizm*, s. 265-266; Kohn, *Pan-Slavism...* s. 193-204.

kelerin nasıl işgal edilebileceği hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlayarak hükûmete takdim etmişlerdir²³. Bu rapor çerçevesinde hareket eden Rus orduları, 1864-1873 arasında, milletler ve devletler arası hukuka aykırı olarak Türkistan'daki küçük Türk devletlerini birbiri ardınca işgal etmiştir. Nefis müdafaasında bulunan Türk toplulukları ise, acımasızca katledilmişlerdir²⁴. Ne hazindir ki, Rusların, bu insafsızca hareketleri medenî (!) Batı dünyasında hiçbir tepkiye yol açmamış, tabii bir hâl olarak kabûl edilmiştir.

1860'larda Alman birliğinin kurulması Panslavizm hareketini bilhassa Orta Avrupa'da daha da hızlandırırken, İstanbul'da da müslümanlara büyük üzüntüler yaşatacak olan meş'um bir şahsiyet karargâhını kuruyordu. Bu, milletler-arası hukuku çiğneyerek Türkistan devletlerinin işgali plânını hazırlayan ve bu ülkelerdeki katliamların manevî sorumluluğunu üzerinde taşıyan, entrikaları ve merhametsizliği ile meşhur Kont N. İgnatiyev'dir²⁵. Bu zat İstanbul'daki Rus elçiliğini bütün Balkanlardaki Panslavist ajanlarını idâre eden bir merkez durumuna getirmiştir.

İgnatiyev'in Balkan Slavları arasında saçtığı fesat tohumları çok geçmeden meyvelerini vermeye başlamıştı. Balkanlarda Rus konsoloslarının tam mânasiyle birer câsus gibi çalışmaları da buna eklenince Osmanlı devletinin Slav asıllı huristiyan tebaası, Türkler aleyhinde ayaklanmaya hazır duruma getirilmişti. İsyancılara, Rusya'dan pek çok Panslavist'in katılması ve onlara para ve silâh yardımı yapmaya başlaması, durumu Osmanlı devleti için son derece ciddi hâle sokmuştu²⁶.

1875 sonbaharında Bosna'da başlayan isyan hareketleri, kısa zamanda yayılarak Karadağ'da, Bulgaristan ve Sırbistan'da tehli-

23 Bu hususta tafsilatlı bilgi için bk., J.W. Strong, «The Ignat'yev Mission to Khiva and Bukhara in 1858», *Canadian Slavonic Papers*, XVII/2-3 (1975), 236-259.

24 Tafsilât için bk. M. Saray, *Rus Yayılması esnasında Osmanlı devleti ile Türkistan Hanlıkları arasındaki siyasi münasebetler*, İstanbul, 1984.

25 «İgnatiyev'in İstanbul Hâtıraları» tarafımızdan neşre hazırlanmakta olup, yakında basıma verilecektir.

26 B. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, Ankara, 1970, II, XLVII-LV; A.N. Kurat, *Türkiye ve Rusya: XVIII. yüzyıl sonundan Kurtuluş Savaşı'na kadar Türk-Rus ilişkileri, 1798-1919*, Ankara, 1970, s. 79.

keli bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Türklüğe ve İslâma âit ne bulurlarsa yağma ve talan eden isyancılara karşı Osmanlı hükûmeti, derhal kuvvet sevk ederek isyancılara ağır kayıplar verdirmiştir. Türklerin bu sert mukabelesi ve bilhassa Bulgaristan'da vuku bulan kanlı hâdiselerin idârecilerini ağır bir şekilde cezalandırmaları, Rus ajanları tarafından mübalağalı bir şekilde Avrupa'ya yayılmış ve ünlü «Türk düşmanı» İngiliz devlet adamı W. Gladstone'ın Osmanlı devleti aleyhinde amansız bir kampanya açmasına sebep olmuştur. Bu zatm koyu bir hıristiyan ve Rus hayranı olarak verdiği beyanlar, İngiliz kamu-oyunu yanıltmış ve neticede İngiltere'nin Muhafazakâr hükûmeti de, Rusların Balkanlarda başlattığı Türkiye aleyhtarı kampanyaya ve bu kampanyanın sonuçlarına karşı tarafsız kalmaya meyletmiştir²⁷.

Bu arada Moskova'da, Panslavizm uğruna Türklerle savaşmak üzere gönüllü orduları teşkil edilmeye başlanmıştır. Gönüllü kıt'aların bir kısmını, Rus romancısı Tolstoy'un «Anna Karenina»sında tavsif ettiği üzere, «Serserîler gürûhu» teşkil ediyordu. Her ne kadar Tolstoy, Karadağ ve Sırbistan'da çarpışan Rus gönüllüleri için «Cemiyet içindeki mevkilerini kaybetmiş Pugaçev gurubuna katılmak için Hıve ve Sırbistan'a gitmeğe dâima hazır başıboş kimselerin adedi, 80 milyonluk bir halk kitlesi arasında şimdi olduğu gibi yüzlerce değil, onbinlerce olabilir» diyorsa da, Balkanlardaki Rus gönüllülerinin Rusya hükûmeti tarafından maddeten ve mânen desteklendiği bir gerçektir. Bu «Serserîler gürûhu»nun başında da gönüllü olarak, Türkistan'da Taşkent katliâmını yönetmede büyük ustalık gösteren General Çernyayev geliyordu²⁸. İgnatıyev'in yakın dostu ve Rus yayılmasının harareti taraftarlarından olan bu zat, Balkan Slavlarına hitaben yayınladığı bir beyannâmede, bütün Slavları «mukaddes mücadeleye» dâvet etmiş, «Moskova Gazetesi»nin başındaki müfrit Türk düşmanı panslavizmin öncülerinden Prof.

²⁷ Bu hareketten bir müddet sonra İngiltere başvekili olan W. Gladstone'un Türk aleyhtarı konuşmalarını ihtiva eden *The Bulgarian Astrocities and the Eastern Question* (London, 1876) adlı kitabı hemen rusçaya tercüme edilmiş ve o sıralarda Rusya şartlarına göre çok fazla bir yekûn tutan 10,000 nüsha basılmıştır. Fazla bilgi için bk., P. Magnus, *Gladstone*, London, 1963. s. 224-255.

²⁸ Kurat, *Panslavizm*, s. 260 ve 270.

Katkov ile romancı Dostoyevski, onun bu hareketini yazılarıyla desteklemişler ve halkı Türkler aleyhinde kışkırtmışlardır²⁹.

Fakat, Osmanlı devletinin isyancılara karşı mücadeleyi başarıyla yürütmesi, yalnız bu Panslavistleri değil, Rusya hükûmetini de çileden çıkarmıştır. Neticede, Rusya, tâkip ettiği siyaseti sertleştirerek Türkiye aleyhinde harp hazırlıklarına başlamıştır.

Bu arada, Rus yayılmasını yakından tâkip eden Avusturya, yanibaşında yeni bir Slav devletinin kurulmasını istemiyordu. Böyle bir olayın gerçekleşmesi, imparatorluğunda Slav unsurları bulunan Avusturya'yı doğrudan doğruya tehdit edeceği için, Avusturya Dışişleri Bakanı Andrassy, «Burada bir Slav devleti kurulur ve biz de bunu önleyemezsek, o zaman bizim de yıkılmamız mukadderdir. 'Hasta adam' rolünü bu sefer biz üzerimize almış oluruz» diye Avusturyalıları ikaz etmek mecburiyetinde kalmıştır³⁰.

Balkanlarda başlayan ve İgnatıyev'in büyük rol oynadığı karışıklıklar ve isyanlar, Osmanlı devleti içinde ciddi buhranlara sebep olmuştu. Neticede, Osmanlı tahtında değişiklik oldu. Sultan Abdülaziz hal' edilip, yerine Sultan V. Murad tahta geçirilmişti. Fakat, yeni hükümdarın sıhhi durumunun bozuk olması ve biraz da yeni Osmanlıların baskısı ile tahtdan indirilip, küçük kardeşi Abdülhamîd, Meşrutî bir idâre kurmayı kabullenerek cülûs etmişti (31 Ağustos 1876). II. Abdülhamîd'in tahta çıkışı, Osmanlı devletinin buhranlı bir devrine rastlamıştı. Her ne kadar, bir müddet önce Balkanlardaki isyanlar bastırılmış idiyse de, Rusya ve diğer bâzı Avrupa devletlerinin bölgede âcil reformlar yapılmasını istemesi Osmanlı devletini müşkül durumda bırakmıştı. Çâresizlik içinde kalan devlet, bu isteklere boyun eğmişti. Ancak Rusya, çeşitli «reform» taslakları arasında, Osmanlı devletini içten çökertecek olanlarının öncelikle icrâsında ısrar istiyordu³¹.

Nihayet, Rusya, İgnatıyev'in telkinleri ile, Sırp meselesine karışmış, Sırpı korumak bahanesiyle kendi isteklerinin yerine getirilmesini istemiş; bu isteği kabûl olmayınca da, İstanbul'u bir ültimat ile tehdit etmiştir. Osmanlı hükûmetinin bu tehdiye boyun

29 Kurat, aynı makale, s. 270-271; Kohn, *Pan-Slavism...*, s. 211-219.

30 Saray, *Rusya'nın Türk İllerinde Yayılması*, s. 154.

31 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 80-81.

eğmemesi üzerine, baskı için kendisine yeni müttefikler arayan Rusya, bu müttefiki, Bismarck'ın şahsında Almanya'da buldu. Bismarck'ın tazyiki ile Avusturya'yı da yanına alan Rusya ile Almanya, Berlin'de bir konferans tertip ederek, kendi devletlerinin iç işlerini düzeltiyorlarmış gibi, Osmanlı idâresindeki hıristiyan tebaa için gerekli gördükleri emniyet ve ıslahat tedbirlerini ihtiva eden bir proje hazırladılar³². Fakat bu proje, İngiltere'nin ümit edilmedik tepkisiyle karşılaşınca, daha önce tasvip etmiş olan Fransa ve İtalya'nın da muvafakatlerini geri almaları ile, suya düştü. İngiltere'de her ne kadar Rus sempatzanı Gladstone ve emsâli zevat bâzan iş başına geçmiş ise de, Rusya'nın Balkanlardan sonra Boğazlar üzerindeki emellerini de tahakkuk ettirmeğe teşebbüs ihtimali, menfaatperest İngilizleri nihayet harekete geçirmeğe yetmişti. Bunun üzerine, Çar II. Aleksander, 1876 Kasımında Petersburg'daki İngiliz elçisine, «Eğer Avrupa kararlı bir şekilde harekete hazır değilse biz tek başımıza işe girişmeğe mecbur kalabiliriz» demek suretiyle, Rusya'nın bu meselede ciddi ve tehlikeli bir tutum içinde olduğunu göstermişti³³. İngiltere, Osmanlı devletinin zaruret karşısında, 1833'de Mehmed Ali Paşa krizi esnasında yaptığı gibi, Rusya ile Boğazlar için bir anlaşma akdetmek mecburiyetinde kalmasından endişe ettiği için, Hâriciye Nâzırı Lord Salisbury vasıtasıyla Balkanların durumu ile ilgili yeni bir uzlaşma tasarısı teklif etmiştir. Fakat bu tasarı Rusya tarafından beğenilmemiştir. Rusya, daha da çür'etkâr hareketle, İstanbul'daki sefiri General Kont İgnatiyev'e direktif vererek, Fransa, Avusturya, Almanya, İngiltere ve İtalya elçilerinin de katılacağı İstanbul'da yapılacak bir toplantı ile meseleyi halletme yoluna gitmiştir. 23 Aralık 1876'da «Tersane Konferansı» adıyla anılan toplantıya başlangıçta Osmanlı devletini dahi dâvet etmek istememişlerdir. Zira, hazırladıkları diğer ıslahat tekliflerinin hâricinde, Osmanlı hükûmetine haber verilmeksizin Bosna-Hersek havâlisinde yaşayan Slavlarla ilgili yeni bir takım «reform» taslakları hazırlanmıştı. Konferans, tamamiyle İgnatiyev'in istekleri doğrultusunda gelişmekte idi ki, tam bu sırada vuku bulan bir hâdise kon-

32 Anderson, *The Eastern Question*, s. 183; Seton-Watson, *The Russian Empire*, s. 450.

33 Seton-Watson, *aynı eser*, s. 451; Saray, *Rusya'nın Türk İllerinde Yayılması*, s. 155.

feransa katılan diğer delegeler üzerinde son derece müspet tesir bıraktı.

Hâdise şu idi :

Konferansta alınacak kararların aslâ Türkiye'nin lehine olacağı ve Osmanlı devletini içten yıkmak maksadiyle bir takım «Islahat»ın Bab-ı âliye zorla kabûl ettirilmek isteneceği anlaşılmıştı. Türk devleti bunları önlemek için tedbirler düşünmeye başlamıştı. Bu tedbirlerden biri de Türkiye'de «Meşrutiyet ilâm» idi. Nitekim, Sultan II. Abdülhamîd tarafından Sadâret makamına getirilen Midhat Paşa, Türkiye'de bir Anayasa hazırlanması, meşrutî bir idârenin kurulması ve bunların gerçekleştirilmesi için «Meclis-i Mebûsan» teşkili için çalışmakta idi. Padişah'ın da muvafakati ile bu yolda yapılan hazırlıklara hız verilmişti.

Nihayet, «Tersane Konferansı»nın çalışmaları, bilhassa İgnatiyev'in gayretleri ile, ilerlemiş ve Bab-ı âlî'ye teklif edilecek reformlar taslağı hazır hâle getirilmişti. Bu konferansta ilgi çeken hâdiselerden biri de İngiltere'nin tutumunda olan değişme idi. İngiliz murahhası Lord Salisbury, İgnatiyev ile yaptığı görüşmelerde, hükûmetinin Rus aleyhtarı bir siyâset tâkip etmesine rağmen, Rusya'nın isteklerine karşı gayet yumuşak bir tavır takınmış ve hiçbir Rus isteğine karşı cephe almamaya gayret etmişti³⁴. Bu ise, İgnatiyev'in durumunu daha da ferahlatıyordu. Hazırlıklardan sonra konferansın resmen açılacağı ve Osmanlı hükûmetinden talep edilecek islahatların açıklanacağı gün (23 Aralık 1876), tertip edilen ilk oturuma Türkiye Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa da katılmış ve oturuma riyaset etmiştir. Oturumun açılmasıyla birlikte dışarıda toplar atılmaya başladı. Murahhaslar bunun ne demek olduğunu birbirlerine sorarlarken Safvet Paşa, «top seslerinin Sultan II. Abdülhamîd tarafından meşrutiyetin ilânını haber verdiğini» beyan etmiş ve sözlerine devamla, «Meşrutiyetin ilânı ile Osmanlı memalikinde müslüman ve hristiyan teb'a arasında fark kalmıyacağı ve her iki zümrenin de durumunu islah için bir takım tedbirler alınacağından, «konferans» tarafından artık her hangi bir reform teklif ve tavsiyesi yapılması-

34 Anderson, *The Eastern Question*, s. 190-192; R. Blake, *Disraeli*, London, 1969, s. 611-618.

na lüzum kalmadığını» ifade etmiştir³⁵. Böylece, Osmanlı devleti, arzusu hilâfına, devlet merkezinde tertip edilen ve istiklâl prensibine uymayan bu cür'etkâr konferanstan ve tertipçilerinden kurtulmuş oldu.

İstanbul Konferansının neticesinin arzu ettiği şekilde olmaması İgnatıyev'i yeni bir takım entrikalar çevirmek için gizli bir Avrupa yolculuğuna sevk etmiştir. Hükûmetinin direktifi dâhilinde önce Viyana, sonra Paris, Berlin ve nihayet Londra'yı ziyaret eden İgnatıyev, bu hükûmetlere Balkanlarda hıristiyan ahalinin durumuyla ilgili mübalâğalı haberler vererek, Rusya'nın, bu insanları Türk idâresinden kurtarmak için yapacağı askerî harekâta ya yardımcı olmalarını ya da tarafsız kalmalarını istemiştir³⁶.

Rusya'nın gösterdiği bu diplomatik faaliyetler çok geçmeden müspet neticelerini vermeye başlamıştır. Nitekim, bir müddet sonra Avusturya, Rusya'nın harekete geçeceğini bildiği için, Almanya'nın da tavsiyesi ile, Rusya ile anlaşma yoluna gitmiştir: 15 Ocak 1877'de Peşte'de imzalanan andlaşmaya göre, Avusturya Bosna-Hersek'i alacak, Rusya ise Balkanlarda serbest hareket edecek, yalnız orada tek büyük bir slav devleti kurma yoluna gitmeyecekti. Osmanlılara karşı hareketinde bütün engelleri kaldıran Rusya, harbe girmeden Romenlerle de anlaşarak Türklere karşı karşılıklı yardımlaşmayı temin etmiş ve bir bahane ile de 24 Nisan 1877'de Türkiye'ye harp ilân etmiştir³⁷.

«93» = 1877-1878 OSMANLI-RUS HARBI

Rusya, harp için hem içeride ve hem de dışarıda gerekli zemini hazırladıktan sonra, 19 Nisan 1877'de, Avrupa başkentlerindeki Rus temsilcileri vasıtasıyla ilgili hükûmetlere gönderdiği bir nota ile, Osmanlı devletine karşı harbe girişini şöyle izah etmiştir :

«Bab-ı âlî Avrupa'nın nasihatlarına saygı göstermemiştir. Hıristiyanların durumunu düzeltmek hususunda kendisine tavsiye edilmiş olan tedbirleri yerine getireceğine dair artık kendisine emniyet

35 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 81-82.

36 Anderson, *The Eastern Question*, s. 193.

37 Anderson, *aynı eser*, s. 194.

ve itimat gösterilemez. Balkanlardaki devamlı kargaşalık güvenliği bozmuş ve Rusya'nın menfaatlerini sarsmıştır. Bu sebeple Rusya, Avrupa tarafından da takdir edileceğine emin olarak Bab-ı âlî'ye karşı harp açmıştır»³⁸.

Rusya cephesinde vuku bulan bu gelişmeler, ister istemez İstanbul'da da harp için gerekli zemini hazırlamıştır: Halk, bir taraftan basının biraz da mübalâğalı olarak verdiği haberlerle heyecana gelirken, diğer taraftan da son yılların olaylarını fevkalâde dikkatle tâkip etmiş, hususiyle İstanbul konferansı sırasında yabancı elçiliklerin tavırlarından kırılmış ve kızmıştı. Rusların ve Avrupalıların bu tahrikkâr tavırları yüzünden meclis ve devlet erkânının ekseriyeti de harp taraftarı bir havaya girmişti. Mahmud Celâleddin Paşa, «Mir'ât-ı Hakikat»ında bu gelişmeleri şöyle anlatır :

«Rus tahrikleri neticesinde önce Hersek, ardından Bulgaristan ihtilâllerinin [isyanlarının ?] kamuoyunda uyandırdığı mânevî tesirler büyük-küçük bütün vatanseverlerin silâha sarılma arzularını kamçıladığından, nizâmiye askerlerinden başka İstanbul'da ve bâzı vilâyetlerde gönüllü bayrakları açılıp eli silâh tutan vatanseverler bölük bölük harbe hazırlandılar. İstanbul medreselerinde bulunan talebeler toptan silâhlanıp Beykoz'da kurulan ordugâhta nizâmiye askeri gibi tâlim yapmağa başladılar. Bunlardan gayri eski devlet adamlarından Altunî-zâde İsmail Efendi elbise ve para vermek suretiyle bir gönüllü taburu teşkil etmiş, Rum azınlığı ileri gelenlerinden Dimostini Efendi de Osmanlı bayrağını süsleyen hilâl ile haçı bir araya getiren bir bayrak düzenleyerek hıristiyanlardan asker yazmıştı.

«Şark Meselesi'nde sürüp gelen Rus bozgunculuğunun en tesirli hıristiyanların zulme uğratıldıklarına dâir neşriyat olup bununla Avrupa kamuoyu iyice bulandırılmış olduğu hâlde, bu iddiâ aleyhinde hıristiyanların gönüllü olarak askere yazılmaları Moskoflara tesir etmişti. Velhâsıl o günlerde devlet merkezi içinde silâha sarılmak ve asker olmak hevesinde bulunmadık kimse görülüyor, Bab-ı âlî ve Bab-ı Seraskerî meydanları gönüllü bölüklerinin gösterilerine sahne oluyordu.

38 Saray, *Rusya'nın Türk İllerinde Yayılması*, s. 157. Rus Çarının harp deklarasyonunun tam metni için bk., Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, sadeleştiren, İ. Miroğlu, İstanbul, 1983, s. 325-326.

«Hattâ yeni silâhlarla savaşılabilmeyen askerî eğitim görmeğe bağlı bulunduğu herkesçe bilindiğinden, taraf taraf açılan bayraklar altına toplanan talebe ve halktan kimseler nizâmiye askeri arasına katılmayı dahi kabûl ettiler, ve takım takım Bab-ı Seraskerî kışalarına gidip mükellef nefer bölüklerine girdiler»³⁹.

Bu arada, ordunun hakikî kuvvetini bilen bâzı kumandanlar, gerekli hazırlıklar yapılmadan ve ordunun ihtiyaçları giderilmeden harbe girilmemesini savunmuşlar ise de, Rusların harb ilânı karşısında onların bu mâkul ikazları hiçbir işe yaramamıştır.

Sultan II. Abdülhamid (1876-1909), saltanatının henüz birinci yılı dolmadan devletin harbe sürüklendiğini görerek, derhal harekete geçmiş ve meclis erkânından ve kumandanlardan ordunun mevcudu ve ihtiyaçları hakkında bilgi almak istemiştir. Fakat, yapılan toplantılarda hayretle müşahede etmiştir ki, bir kısım Paşalar ile devlet erkânının söyledikleri birbirlerini tutmamaktadır. Düşman saldırılarına karşı memleket sınırlarını savunacak kuvvetlerin 150,000'i eğitilmiş olmak üzere 287,000 olduğu söylenmiştir. Halbuki, eğitilmiş ordunun sadece 100,000 civarında olduğu anlaşılmıştır⁴⁰. Ayrıca, ordunun sağlık personeli, levâzımı, taşıt araçları ve subay kadrosu yönünden de fevkalâde eksikleri olduğu anlaşılmıştır.

Nihayet, II. Abdülhamid'in direktifi ile, Osmanlı kuvvetlerinin Rumelideki seraskerliğine Abdülkerim Paşa, hareket kumandanlığına Müşir Ahmed Eyüp Paşa, Vidin taraflarına Osman Paşa, Ruscuk taraflarına Eşref Paşa, Karadağ taraflarına da Müşir Süleyman Paşa kumanda edecekti. Anadolu cephesi kumandanlığını da Ahmed Muhtar Paşa yapacaktı⁴¹.

Rus kuvvetlerine gelince, Balkanlarda bulundurdıkları 250,000 kişilik kuvvete 60,000 kişilik Romen ordusu ve Plevne müdafaasından sonra bir o kadar da Sırb ordusunun iltihakı ile 370,000'e; Kafkaslardaki 150,000 kişilik kuvvetleriyle de cem'an 500,000'i çoktan aşıyordu. Her türlü ikmâli tamam ve eğitilmiş bu kuvvetlerin Rumeli'dekilerine Çar'ın kardeşi Grandük Nikola - zaman zaman da

39 Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 140-141.

40 Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 141.

41 Saray, *Rusya'nın Türk İllerinde Yayılması*, s. 158.

bizzat Çar; Doğu cephesine ise Çar'ın diğer kardeşi Grandük Mihail kumanda edecekti⁴².

Mücadelenin ağırlık merkezinin Balkanlar olacağı muhakkak idi. Onun için Osmanlı kuvvetleri Tuna birinci hat, Balkanlar da ikinci hat olmak üzere müdafaa tertibatı aldı. Daha önceki acı tecrübeler unutulmadığı için, Rusların Baltık filolarının Akdeniz yoluyla Boğazları tehdit etmesini önlemek üzere Çanakkale Boğazı torpil dökülerek kapatıldı. Karadenizde ise kuvvetli bir Rus donanması yoktu. Olsa dahi Osmanlı donanması bunu önleyecek kuvvette idi. Rusların Balkanlardaki gayesi gayet açık idi. Fakat, Doğu Anadolu'da daha cür'etkâr davranıp ta İskenderun'a kadar inmeyi plânliyordu. Daha önce tesbit edilen plânlara göre Rus orduları, 24 Nisan'da hareketle Tuna'yı iki koldan Kalas ve Ruscuk-Niğbolu taraflarından geçtiler. Serasker Abdülkerim Paşa, düşmanın hareket plânını öğrenemediği için durumu müsaid olduğu hâlde âtıl vaziyette beklemekten başka birşey yapamadı. Haziran sonlarına doğru Ruslar, plânlarını gerçekleştirmek için daha cür'etkâr bir harekete giriştiler: General Gurko kumandasında mücehhez bir kuvveti, Balkan geçitlerini ele geçirmek ve Bulgarları isyana teşvik etmek, bu suretle Edirne-Sofya demiryoluna varıp Osmanlıların münâkale yollarını kesmek için harekete geçti. Düşmanın bu hareket hattında bulunan Osmanlı kuvvetleri, gönüllülerin teşkil ettiği talimsiz ve disiplinsiz kuvvetler olduğu için, mütearrız düşman kuvvetlerini durdurmaya muvaffak olamıyordu. Rus kuvvetleri, 19 Temmuz 1877'de Şıpka kalesi gibi gayet stratejik önemi haiz bir geçidi az bir mukavemetten sonra ele geçirdiler⁴³. Ruslarla birleşen Bulgar komiteleri, Bulgaristan'da Türklere karşı misli görülmemiş derecede büyük bir katliâma giriştiler: Türk gönüllülerinden zaptedilen silâhlarla silâhlandırılan Bulgarlar Türklere meskûn yerleri yakıp yıkarak her tarafı kan ve ateş içinde bırakıyorlardı⁴⁴. Diğer bir acı haber de Niğbolu'dan geliyordu. General Gurko, Balkanlara doğru hızla ilerlerken Niğbolu geride kalmıştı. İçi mühimmat ve asker dolu olan bu kale-

42 Saray ,aynı yer.

43 Seton-Watson, *The Russian Empire*, s. 453.

44 Rus kıskırtmaları neticesinde Bulgarların yaptığı katliâmlar hakkında geniş bilgi için bk. B. Şimşir, *Rumeliden Türk Göçleri*, II, LXXXVI-CXXXVIII.

nin tahliyesi lâzımdı. Fakat, Serasker Abdülkerim Paşa'nın bu kadar emeklerle tahkim edilen kalenin tahliyesine yanaşmaması, burasının da, bir müddet sonra, düşman eline geçmesine sebep olmuştu. Niğbolu müdâfileri, kahramanca kaleyi savunmuşlarsa da üstün kuvvetler karşısında kalenin düşmesine mâni olamadıklarından bütün mühimmatı, top ve tüfeği ile Niğbolu Rusların eline düşmüştü. Bu, o havalideki kuvvetlerin mâneviyatını bozarken, müslüman halkı da paniğe sevketmişti.

Rusların kazandıkları bu askerî muvaffakiyetler İstanbul'da Padişahı ve halk fevkalâde heyecanlandırmıştı. Bir kısım Bakanlar, harbin iyi idâre edilmediğini, mes'ûllerinin cezalandırılmasını ileri sürerek müdahalelerde bulunuyorlar ve karışık olan durumu büsbütün karmakarışık bir hâle sokuyorlardı. Serasker ve *serdar-ı ekrem*ler hemen azl olunarak umumî Balkan kuvvetleri kumandanlığına Müşir Süleyman Paşa, Tuna kumandanlığına da Müşir Mehmed Ali Paşa getirildiler. Derhal yeni vazifesi başına koşan Süleyman Paşa, Eski-Zagra'da General Gurko kuvvetlerinin sağ kanadını bozarak onları Tırnova taraflarına çekilmeğe mecbur etti. Diğer taraftan Osman Paşa da, geceli gündüzlü cebri bir yürüyüşle 13 Temmuz'da hareket ettiği Vidin'den 25,000 kişilik kuvvetiyle 19 Temmuz'da Plevne'ye varmıştı. Bu harbi Türk cephesinde Osman Paşa'nın maiyyetinde zabıt olarak bizzat yaşayan Von Herbert, Plevne'yi şöyle anlatır: «Sistova ile Niğbolu'nun dâhil olduğu bu bölgenin idâre merkezi Plevne kasabası idi. 20 Temmuz 1877'de hiç bir istihkâmı olmayan açık bir şehir hâlinde idi. Alman, Fransız ve Rus muharrirlerinin bahsettikleri müstahkem kârgir manastır, cephanelik, tahkim edilmiş Vid köprüsü hattı hep uydurmadır. Kasaba şimâl-i şarkî ve şark tarafındakiler daha yüksek olmak üzere tepelerle çevrilmiştir»⁴⁵. İşte Osman Paşa, askerlik dehâsının verdiği ehliyetle bu tepelere yaptırdığı tabyalarla tarihe altın sayfalarla geçen, o şanlı müdâfaasını burada yaratmıştır. Süleyman Paşa'nın gayretleri, Osman Paşa'nın şanlı müdâfaası, harbe başlarken kolaylıkla muzaffer olacaklarını sür'atle İstanbul önlerine varacaklarını ümid eden Rusları oldukça hayâl kırıklığına uğratmıştır.

45 F.W. Von Herbert, *PlevneMüdafaasında Bir İngiliz Zabıtının Hâtıraları*, N. Artam, terc., Ankara, 1938, s. 47.

Komuta ettiği birliklerden, silâh ve insan gücü yönünden, kat kat üstün düşman kuvvetlerine karşı bu başarılı müdâfaayı yapan Osman Paşa kimdi? Nasıl bir askerî kariyere sahipti?

1832 senesinde Tokat'da dünyaya gelen Osman, 7 yaşında âilesi ile birlikte İstanbul'a göç etmiş ve ilk öğrenimini Cihangir sibyan mektebinde yapmış ve sırasıyla Beşiktaş'daki askerî rüştiyeyi ve Kuleli askerî idâdîsini bitirmişti. 20 yaşında harbiyeyi ikincilikle bitiren Osman, Erkân-ı Harbiye mektebine girmiş, fakat patlak veren Kırım Harbi'ne iştirak ettiği için kurmaylık öğrenimini yarıda bırakmak mecburiyetinde kalmıştı. Üsteğmen olarak harbi bitiren Osman, kurmaylık öğrenimini tamamlamış ve Erkân-ı Harbiye'de çalışmaya başlamıştır. Girit isyanlarının başlaması üzerine Girit'e tâyin edilen Osman, orada gösterdiği başarılarından sonra albaylığa yükseltilmiş ve bir müddet sonra da Yemen'e tâyin edilmiştir. Yemen'de paşalığa yükselen Osman, 1875'de Manastırdaki V. Ordu fırka komutanlığına getirilmiştir. Buradaki çalışmaları da takdir edilen Osman Paşa, Sırp isyanları başlayınca emrindeki birliklerle isyancılar üzerine gönderilmiş ve Sırlara karşı kazandığı başarılar neticesinde müşirliğe yükseltilmişti⁴⁶. 1877 Nisanında Rusya, Osmanlı devletine harb ilân ettiği zaman Osman Paşa, Vidin bölgesi komutanlığında bulunuyordu. Savaşın gidişatını çok iyi tâkip eden Osman Paşa, askerini altı günlük bir cebrî yürüyüşle Vidin'den Plevne'ye getirmiş ve orasını Rus ordularına karşı küçük bir kuvvetle beş ay (Temmuz-Aralık) başarılı bir şekilde müdâfaa etmeye muvaffak olmuştur.

Plevne müdâfaasında üç büyük muharebe olmuştur: Bunlardan ilki 20 Temmuz 1877'de, Von Herbert'in ifadesiyle, tanyeri ağarırken «karınca sürüsü» gibi ansızın zuhûr eden düşmanın büyük taarruzuyla başlamış ve Osman Paşa'nın müdâfilerinin kahramanca direnmeleri üzerine perişan olmuştu. Şaşkın ve yenik düşman korkarak kaçmıştı. 30 Temmuz'da takviye edilmiş daha kalabalık Rus kuvvetlerinin yaptığı ikinci hücum da başarılı olamamış, mağlûp düşman, büyük hezimetten sür'atle çekilerek kurtulabilmişti. Bozgun halde kaçan düşmanı tâkip ederek büyük bir darbe indirmek mümkün ve

46 Hayatı üzerinde çok az araştırma yapılan Osman Paşa hakkında yeni bir değerlendirme için bk. Doç. Dr. B. Yediyıldız, «Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa», *Hacettepe Üniv. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, I, (1983) 53-60.

Osman Paşa buna kararlı iken, o sırada payitaht'tan gelen bir telgraf emrinde, Plevne müdâfaa hattının her türlü şartlarda terkedilmesinin bildirilmesi yüzünden, bundan vazgeçmek mecburiyetinde kalmıştı. Memleketin ve milletin mukadderatı ile ilgili böyle önemli bir muharebe nasıl oluyor da İstanbul'dan idâre edilmeye çalışılıyordu! Türk cephesinde bu tezatlar olurken, Rus cephesinde de şu gelişmeler oluyordu. Rus ordusunun üst üste uğradığı mağlûbiyetleri gören Çar, harb sahasına gelerek askerinin moralini düzeltmek için çırpınması ibretle tâkip edilecek bir hâdise idi.

Rus başkumandanlığı, Plevne'yi mutlak almak azmiyle, Rusya'dan yeni takviye kuvvetleri ve mühimmat getirtmiş, Romenleri de iknâ ederek 60,000 kişilik kuvvetle iltihaklarını sağlamıştı. Yeni Rus taarruzu başlamadan Osman Paşa da, ne yapıp yapıp biraz takviye kuvveti alabilmiş ve yeni tabyalar inşa edebilmişti⁴⁷. Toplayabildiği büyük kuvvetlerle 7 Eylül'de hücumu geçen Çar, 12 Eylülle kadar ateş ve kan deryası içinde devam eden muharebe sonunda, bir defa daha mağlûp ve perişan çekilmek zorunda kaldı. Bu üçüncü muharebe için Von Herbert şunları yazar: «Plevne harbinde Türklerin gösterdiği yararlık, mağrur ve imanlı bir milletin oğullarının vatanperverlikten ilhâm aldıkları zaman ne kadar yükseklere erişebileceğini, üstün istilâ kuvvetleri, müşterek tehlike karşısında bir milletin sevilen bir lider idâresinde ne mânevî bir azamet iktisâp edeceğini ve doğru bildikleri bir dâva uğrunda nasıl şuurla çarpıştıklarını göstermiştir»⁴⁸.

Muharebenin muzaffer kumandanı, Padişahın gösterdiği fermanla «Gazi»lik ünvanı ile taltif edilmiş; fermanın okunması asker için çilginca tezahürlerine vesile olmuştur⁴⁹.

Gazi Osman Paşa, Rusların eninde sonunda Plevne'yi alacaklarını bildiğinden, diğer Osmanlı kuvvetleriyle daha iyi irtibat kurabilmek için Plevne'den Orhaniye üzerine çekilmek istediğini İstanbul'a bildirmiş ve fakat, Padişahı da ikna etmiş olan ve payitaht'dan başka harp sahası görmeyen şehir paşalarının teşkil ettiği «Meclis-i

47 M. Celâleddin, *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 469-470.

48 Von Herbert, *Plevne Müdâfaası*, s. 117.

49 M. Celâleddin, *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 473.

askerî» bunu muvafık görmeyerek, Paşa'ya yerinde kalmasını, kendisine her türlü yardımın yapılacağını bildirmişlerdir⁵⁰. Ne hazindir ki Osman Paşa'ya bu kadar vâdedilen yardımlardan hiçbiri yerine getirilmemiştir.

Ruslar ise, harp ile Plevne'yi alamıyacaklarını anlayınca, muhasara ile zaptetmeği düşündüler. Balkanlara doğru Rus ileri hareketini yöneten General Gurko, Osman Paşa ile diğer Türk kuvvetlerinin arasına girerek, münâkale yollarını kesti. Ruslar, kışın bastırmasına bakmadan, bütün kuvvetleriyle Plevne'yi muhasara ettiler. Dört cepheden yapılan hücumlar, ne kadar şiddetli olursa olsun Osman Paşa kuvvetleri tarafından başarıyla def'ediliyordu. Fakat günler geçtikçe eriyen askeri takviye edememek, açlık, susuzluk, mühimmatsızlık ve bütün bunların doğurduğu yorgunluk ve hastalık Osman Paşa'yi düşmandan daha çok yıldırılmaya başlamıştı. Hele yakınında Orhaniye'de bulunan Şevket Paşa'nın elinde yeterli kuvvetler bulunduğu hâlde, bazı basit hesaplar yüzünden bir türlü yardım etmemesi Osman Paşa'ya daha da üzüyordu. Von Herbert bu durumu şöyle anlatıyor: «Nasıl olur da Mehmed Ali Paşa'nın muâvini olan ve Orhaniye'de üstün bir vaziyette bulunan kudretli kumandan Şevket Paşa, kendi şefi ve arkadaşı olan, bir milletin çiçeği olan ordusunun kanını, ihtiyaç zamanında hiçbir taraftan yardım almayarak damla damla harcayan, vatanının şerefini bu derece yükselten şefi ve arkadaşı Gazi Osman Paşa'nın yardımına koştuktan âciz kalabilirdi! Hiç şüphesiz Osman Paşa, bize tehlikelerle dolu bir azamet ifâde eder. Bu adamın Eylülün sonundan Ekimin dokuzuncu gününe kadar ne gibi duygular duymuş olduğunu anlamak ve anlatmak imkânsızdır. O, kendi dehâsının kendisini yükselttiği zafer ve şeref doruklarında dururken, tâliin fırtınaları onu sarsmış ve alt etmişti. Ona yardım etmek için tek bir el bile uzanmamıştı. Uzaklardan onun bir takım vatandaşları, bir takım vaadlerle, protestolarla, münakaşalarla, hazırlıklarla vakit geçirip duruyorlardı. O zaman bütün dünyada aynı sual soruluyordu: «Ne zamana kadar dayanacak?»⁵¹.

Fakat Osman Paşa dayanıyordu. Kasımın birinden onikisine kadar yapılan şiddetli Rus saldırılarını yine kahramanca püskürt-

50 Aynı eser, s. 470-471.

51 Von Herbert, *Plevne Müddafaası*, s. 134-135.

müştü. Bu son saldırıdan sonra Rus başkumandanı bir memuru vasıtası ile Osman Paşa'ya gönderdiği mektupta şöyle diyordu :

«Porodim umumî karargâhı, 30 Ekim 1877

«Mareşal hazretleri, zat-ı devletlerinize aşağıdaki hususları bildirmekle şerek kazanırım: Gorna Dubnik ve Teliş'deki Osmanlı kıt'aları esir edilmişlerdir. Rus orduları Osikovo ve Vratça mevzilerini ele geçirmişlerdir. Plevne, imparatorluk muhafızları ve humbaracıardan mürekkep bir kolordu ile takviye edilmiş olan garb ordusu tarafından muhâsara olunmuştur. Muhârebe ve muvâsala yolları kesilmiştir; bundan böyle hiçbir îâşe kolunun gelmesi beklenemez. İnsâniyet nâmına ve mes'uliyeti zat-ı âlinize râci olacak fazla kan dökülmesine mâni olmak üzere ben sizi bütün mukavemetleri kesmeğe ve tâyin edeceğiniz bir yerde teslim şartlarını görüşmeğe dâvet ederim.

«Mareşal hazretleri, yüksek saygılarımı kabûl ediniz.

NIKOLA

Avrupa'daki Rus Orduları Başkumandanı»

Gazi Osman Paşa, Nikola'nın bu mektubuna şu cevabı vermiştir :

«Plevne civarında umumî karargâh, 12 Kasım 1877.

«Altes emperyal, bana hitâb eden 30 Ekim tarihli mektubunuzu aldım. Kumandam altında bulunan imparatorluk ordusu cesaret, sebât ve enerjilerini isbat etmekten hiçbir veçhile geri kalmamışlardır. Bugüne kadar yapılan bütün harplerde de muzaffer olmuşlardır. Bu sebeple Majeste Çar, kendi muhafız kuvvetleriyle humbaracılarını imdat kuvvetleri olarak buraya getirmek lüzumunu duymuştur.

«Gorna Dubnik ve Teliş mağlûbiyetleri, buralarda bulunan kıt'aların teslim oluşu, muharebe ve muvasala yollarının kesilişi, büyük yolların işgal olunması, ordumu düşmana teslim etmek için kâfi sebepler değildir. Bu sûretle askerlerimin şevkinden hiçbir şey eksilmemiştir; ve bunlar, Türk askerî şerefini muhafaza etmek için yapmaları lâzım gelen herşeyi de henüz yapmış değillerdir. Bugüne kadar vatanımızın ve imanımızın uğrunda seve seve kan döktük; bundan sonra da teslim olmaktansa buna devam edeceğiz. Dökülen

kanın mes'uliyetine gelince bu, bu dünyada da, öteki dünyada da bu harbe sebep olanların üzerindedir.

Altes emperyalinize saygılarımı sunarım.

Gazi Osman

Plevne Ordusu Kumandanı»⁵².

Gazi Osman Paşa'nın mektubunda asıl ve vakur bir lisanla ifade ettiği hisler, bütün orduda takdirde karşılanırken, bu hisler bütün insanlık dünyasınca da paylaşılıyordu⁵³. Bilhassa Grandük Nikola'nın dökülen kanların mes'uliyeti hakkındaki sözlerine verdiği cevap, hakikatlerin tam bir ifadesi idi. Gerçekten, azgın ihtiraslar için Rus halkını daima Türk düşmanlığı hisleriyle yetiştirip harplere sürükledikten sonra, vatanını müdâfaa edenlerden insanlık nâmına kan dökülmemesinin istenmesi garip bir tezadın ifadesi oluyordu.

Nikola'ya verdiği bu cevapla askerinin maneviyatını yeniden yükselten Osman Paşa, bütün imkânsızlıklara rağmen kahramanca dayanıyordu⁵⁴. Sonunda, yokluk denen felâket onu cür'etli bir harekete zorladı. Kurtuluş için kendisini saran düşman çemberlerini yaracaktı. Sayı ve imkân yönünden kendileriyle mukayese dahi yapılmayacak kadar üstün düşman kuvvetlerinin birinci ve ikinci hatlarını yarıdılar. Üçüncü hattı da yarıp bu ölüm çemberinden kurtulmak için ileri fırlamışlardı ki, ölüm yağdıran gülle ve şarapnel parçalarından biri Osman Paşa'yı ağır bir şekilde yaraladı. Bu üzücü haber kısa zamanda orduya yayıldı. Zaten canım dişine takarak ve kumandanlarının manevî desteği ile çarpışmakta olan askerler, bir müddet sonra ric'ate başladılar. Sayıca çok az oldukları için bu ric'at kısa zamanda mağlûbiyete dönüştü. Osman Paşa ile bir avuç kahraman müdâfileri sonunda düşmana esir düştü.

Plevne'nin çok sıkıştığı günlerde Serdar-ı ekrem Süleyman Paşa, iş işten geçtikten sonra, imdada koşmak istemiş, mevzî bir başarının dışında mağlûp olarak geri çekilmişti. Ruslar Plevne'yi aldık-

52 Von Herbert, *Plevne Müdâfaası*, s. 136-137; M. Celâleddin, *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 481.

53 Von Herbert, s. 137.

54 Tafsilat için bk. Von Herbert, s. 142-154.

tan sonra hızla ileri harekâta geçmişler ve Balkanlardaki Osmanlı kuvvetlerini bir bir bozarak Edirne yakınlarına kadar gelmişlerdir. Bu arada fırsat bekleyen Sırlar ve Karadağlılar da harekete geçmişler, kendi cephelerindeki çok az olan Osmanlı kuvvetlerini yenerek Türk ve müslüman ahaliyi korkunç bir şekilde katletmeye başlamışlardır. Bu arada Süleyman Paşa, Filibe önlerinde Rusları durdurmak için üç gün süren çetin bir savaş yapmış, fakat üstün düşman kuvvetlerine mağlûp olarak Rodop üzerine çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Türk mukavemetinin çökmesi üzerine Ruslar, hızla ilerleyerek 20 Ocak'ta Edirne'ye, birkaç gün sonra da Yeşilköy'e kadar gelebilmişlerdir.

Anadolu Cephesi Kumandanlığına tâyin edilen Muhtar Paşa ile arkadaşları, umumî savunma esasları dairesinde Kars, Ardahan, Erzurum ve Batum tahkimli mevkiilerini Rus saldırılarına karşı müdâfaaya çalışmışlardır. Zaman zaman gösterilen büyük kahramanlıklara rağmen, Türk kuvvetleri, doğu cephesinde de üstün düşman ordularına karşı daha fazla tutunamamış ve Erzuruma kadar çekilmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Plevne'nin düşmesi üzerine, hızla güneye inip Edirne'yi alan Rusların, Çatalca'yı da geçip Yeşilköy'e kadar inmeleri İstanbul'da büyük bir telâşa sebep olmuştur. Nihayet Sultan II. Abdülhamîd, diğer devletler nezdinde barış için yaptığı teşebbüslerden bir netice çıkmayacağını görünce, doğrudan doğruya Çar'a bir telgraf çekerek barış istemek mecburiyetinde kaldı. Çar barış için Başkumandan Nikola'ya müracaat edilmesini bildirmiş; Nikola'da Kazanlık'ta Türk delegelerini kabul etmiş ve 30 Ekim 1878'de mütareke imzalanmış ve barış şartları tesbit edilmiştir. Tesbit edilen şartlar o kadar ağır idi ki, 3 Mart 1878'de Ayastefanos'da Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa, anlaşmayı imzalarken teessüründen gözyaşlarını tutamamıştır⁵⁶.

56. Bu hususta daha fazla bilgi için, E.B. Şapolya, *Türk-Rus Savaşları Tarihi: Gazi Osman Paşa ve Plevne Müdafaası*, İstanbul, 1959; N.A. Banoğlu, *Türk Kahramanları: Gazi Osman Paşa*, İstanbul, 1943; A. Hilmi Yücebaş, *Gazi Osman Paşa ve Plevne*, İstanbul, 1943; M.Ş. Ülkütaşır, «Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa'nın Hayatı», *Türk Kültürü*, 182 (1977); Y.T. Kurat, «1877/78 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri», *Belleten XXVI/103* (1962); Rupert Furneaux, *Tuna Nehri Akşamı Diyör... Plevne Müdafaası*, Ş. ve D. Türkömer terc., İstanbul, 1972.